

*TRAKYA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ*

**I. EDİRNE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

23-25 EKİM 2003

EDİRNE VALİLİĞİ TARAFINDAN YAYIMLANMIŞTIR.

EDİRNE

YAYINA HAZIRLAYAN:
Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

DİZGİ:
Arş. Gör. Ođuzhan DURMUŐ

BASKI VE CİLT
Ege Basım
(0216) 472 84 01

ADRES:
Trakya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakóltesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Güllapođlu YerleŐkesi- Edirne

Tel: (284) 235 28 24
Belgegeçer (Faks): (284) 235 40 10

Bildiriler kitabında yer alan yazıların bilimsel ve dil sorumlulukları yazarların kendilerine aittir.

EDİRNE SARAYI'NDA YER ALAN ADALET KASRI'NIN (KASR-I ADL) OSMANLI KAMU YÖNETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Ülkü VARLIK*

GİRİŞ

Yüzyıllar boyu üç kıtaya hükmetmiş bir imparatorluğun payitahtlarından biri olan Edirne şehrinde tarihi yapılar arasında dolaşıldıkça, yaşanan ihtişamlı günleri hatırlatan tatlı esintileri hissetmemek mümkün değildir. İstanbul'la birlikte imparatorluğun batıya dönük yüzünü sergileyen Edirne'de bu esintilerle adeta imparatorluğun ekonomik gücünü ve politik etkinliğini yitirmediği dönemin yaratıcılığı dile gelmektedir.

Tunca ve Meriç vadilerinin birleştiği noktada, eşsiz bir doğal güzellik, verimli tarım topraklarıyla çevrilmiş, Balkanlarla Ege arasında ticari ve politik önemi olan bir yolun üzerinde, Hadriyanos'un yaptığı surlar içinde düzenli, planlı, ilginç bir müstahkem kent olan Edirne¹ bu özelliğiyle Osmanlı sultanlarının devamlı ilgisini çekmiştir. Hatta şehrin fethinden önce Orhan Bey oğlu Süleyman'a gönderdiği serdarlık beratında Edirne'yi gözden kaçırmaması tavsiyesinde bulunmuştur². Nihayet, Birinci Sultan Murat tarafından 1361 yılında fetholunan Edirne, bu tarihten sonra Türklerin Rumeli'yi fethetme hareketlerinin vazgeçilmez bir üssü olmuştur.

Fethedildikten sonra büyük bir hızla Türkleşen şehirde fütühatın Rumeli'de (Balkan Yarımadası) gelişmesi için devlet merkezi buraya nakil olunarak Edirne'de de; işgal olunan diğer şehir ve kasabalarda olduğu gibi muhtelif tarihlerde İslam tesisleri yapılmıştır³. Edirne'nin fethinden II. Sultan Murat'ın cülusuna kadar geçen altmış sene içerisinde günbegün İslamiyete bürünen şehri Sultanlar; yüksek minareli camiler, ilim-irfan dolu medreseler, yoksulluğun yarattığı sefaleti önlemeye yönelik imaretler inşa ederek süslemişlerdir.

EDİRNE SARAYI VE ADALET KASRI

Türkler Edirne'yi aldıktan sonra burada imar hareketlerine başladıkları gibi, Osmanlı sultanlarının oturmaları için de saraylar, köşkler

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Doğan, KUBAN, "İstanbul'un Batıya Dönük Yüzü: Edirne", I. Edirne Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995, T.Ü. Rektörlüğü Yayınları No:16, Edirne, 1999, s.15.

² Said, ÖZTÜRK, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995, T.Ü. Rektörlüğü Yayınları No:16, Edirne, 1999, s.269.

³ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Sa 17, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.2.

yaptırmışlardır.* Edirne alındığı zaman, şehirde Bizanslılardan kalma önemli bir yapı bulunmadığı gibi, Edirne'de yaşayan Bizans Tekfurlarının Manyas Kapısı yakınında oturdukları saray da, Osmanlı sultanlarının oturmalarına elverişli değildir. Bu nedenle Edirne'de Osmanlılar tarafından iki saray yaptırılmıştır. Bunlardan birincisi Sultan I. Murat tarafından, başkenti Bursa'dan Edirne'ye taşımadan önce 1365 yılında Selimiye Camii yakınında Kavak Meydanı denilen yerde, Muradiye Bayırı ile Topraklı Bayır arasında yaptırılmış olan saraydır. Yapımı 1368 yılında tamamlanan bu saray Türklerin Edirne'de yaptırdıkları ilk saraydır ve yapıldığı zaman buraya "Yeni Saray" adı verilmiştir. Sultan I. Murat sarayın yapımının tamamlanmasından sonra 1368 yılında kışı burada geçirmiş, büyük bir olasılıkla aynı yıl Edirne'yi devlet merkezi yapmıştır.

İkinci saray ise; 1451 yılında Tunca Nehri kenarında II. Murat'ın başlatıp Fatih Sultan Mehmet'in tamamlattığı "Sarayı Cedid" adıyla bilinen "Edirne Sarayı"dır.⁴ Üç Şerefeli Camii'nin inşasında ehliyetli görülen mimara* Tunca Nehri sahillerinde Sarayı Cedid-i Amire'nin inşasını emreden II. Sultan Murat Han, bina temel katında iken yaşamını yitirmiş ve saltanat tahtını bıraktığı gibi bu arzusunun icrasını da halefi Fatih'e bırakmıştır.⁵

Tunca Sarayı, Hünkar Bahçesi Sarayı, Edirne Sarayı Hümayunu gibi çeşitli isimlerle anılan Sarayı Cedid-i Amire'nin (Edirne Sarayı'nın) şehrin dışında, Tunca Nehri'nin batısında üç milyon metrekareyi aşan bir alandaki inşası 1451 yılında Fatih Sultan Mehmet Han tarafından başlatılmış, ancak saray uzun yıllar içerisinde, yapılan ilavelerle

* Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde; toplumların yöneten ve yönetilenler olarak iki farklı kesimden oluştuğu, bu sistem içinde yönetimi üstlenenlerin varlığı ve niteliğinin anıtsal yapılarla vurgulandığı görülmektedir. Bilindiği gibi, hemen hemen tüm kültürlerde anıtsal yapılar çağının koşulları içinde yüksek teknolojiyle yapılmış ve genelde bir otoriteyi vurgulamak üzere ve özellikle yükselme etkisi veren yapıtlardır. Toplumlarda din ve devlet kavramlarının henüz ayrılmadığı, yöneticinin aynı zamanda başrahip olduğu çağlardan kalan anıtsal yapıların dinsel nitelikte olduğunu görüyoruz. Gerek batı gerek doğu uygarlıklarında devlet otoritesini simgeleyen yapılar para ve ekmeğe gibi iki büyük değeri getirmekte, bunları yaptırabilen gücün her iki değere de sahip olduğunu yapıdaki anıtsallık vurgulamaktadır. Roma'da zafer takları ve dikilitaşlarla vurgulanan devlet otoritesinin göstergelerinden biri tüm kültürlerde olduğu gibi Osmanlı Kültürü'nde de gelişen saray mimarlığı olmuştur. (Hakan, GÜLSÜN vd., "Osmanlı Saray Mimarlığında "devlet" Kavramını Vurgulayan Mimarlık Öğeleri", I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım, 1995, T.Ü. Rektörlüğü Yayınları No:16, Edirne, 1999, s.122.

⁴ Ratip, KAZANCIGİL, Nilüfer, GÖKÇE, "Edirne Sarayı ve Hekim Beşir Çelebi", I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım, 1995, T.Ü. Rektörlüğü Yayınları No:16, Edirne, 1999, s.76.

* Beşir Çelebi Risalesi'nde Beşir Çelebi sarayın yerini ve havasını övdükten sonra Sarayı Cedid'in yapımını üstlenen mimar hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatır: "Döneminde, çok ünlü bir mimar vardır. Bu mimarın ayakları felçli olmasına rağmen çok güzel saraylar ve köşkler yapmıştır. Gittiği her yere önceden davet edilerek gider. Sultan Murat, Üç Şerefeli Camii de bu mimara yaptırmıştır, "Sarayı Cedid'in dünyada bir örneği yoktur. (Ratip KAZANCIGİL, Nilüfer Gökçe, "Edirne Sarayı ve Hekim Beşir Çelebi", I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995, Edirne, T.Ü. Rektörlüğü Yayınları, No:16, Edirne, 1999.)

⁵ Rifat OSMAN, Yay: Süheyl, ÜNVER, Edirne Sarayı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa.30, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

genişlemiştir.* Bu sarayı ilavelerle genişleten ve süsleyen Sultanlar arasında Kanuni Sultan Süleyman, İkinci Sultan Selim, Birinci Sultan Ahmet, Dördüncü Sultan Mehmet, İkinci Sultan Ahmet ve Mustafa, Üçüncü Sultan Süleyman yer almaktadır.

Sarayda ilk yıllarda Bab-ı Hümayun, Alay Meydanı, Cihannüma Kasrı, Kum Kasrı, Harem ve Enderun bulunuyor iken; Kanuni döneminde Terazi ve Adalet Kasırları saraya eklenmiştir.** Kanuni Sultan Süleyman'ın ilgilenmesinden önce Saray-ı Cedid-i Amire'nin şehir ile ulaşımı yalnız "Bab-ı Hümayun" yönündeki Şehabettin Paşa Köprüsü vasıtasıyla olduğu halde, Kanuni Sultan Süleyman Tekke Kapısı adıyla Mevlevihane tarafında bir kapı meydana getirmiş ; bu kapıdan Tunca Nehri'ne doğru bir yol yaptırmış ve adı geçen yolun sonuna Hadika-i Hassa' ya geçmek üzere nehrin üstüne, şu anda mevcut olan kagir bir köprü inşa ettirmiştir. Bu köprü üzerinden de Haseki Sultan namına Edirne'ye getirilen tatlı sudan saraya ayrılan suyun boruları geçirilmiş ve Saray- ı Atik civarına da bir su hazinesi inşaa edilmiştir.⁶ Saraya getirilen suyun en yüksek katlara ve uzakta bulunan kasırlara çıkması için su terazilerine gerek duyulmuş ve teraziler yapılmıştır. Bu terazilerden biri, Sultan Süleyman Köprüsü'nün Sarayıçi girişindeki Terazi kasrı diğeri de Fatih Köprüsü'nün Sarayıçi girişindeki Adalet Kasrı'dır."⁷

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Kasrı Adalet Selçuk tarzında, yüksek ve sivri külahlı bir taş yapıdır. İlk katında Şerbethane, hemen üst katlarında divan katipleri ve Kasrın en üst katında divan heyetinin toplandığı mermer salon; salonun ortasında Edirnekari mermer bir havuz ve hemen köşedeki kafesin arkasında sultanın tahtı bulunmaktadır.

İhtiyaç sahiplerinin dilekçe ve arzuhallerini bu kulenin önündeki iki taş sütundan biri olan, Seng-i Hürmet (Saygı Taşı) Taşı'na, sarayın emniyet teşkilatının başı durumundaki Bostancıbaşı'ya iletilmek üzere bıraktıkları

* Osmanlı Devleti büyüdükçe, hükümdarların oturdukları saraylar da doğal olarak genişlemiş ve ihtişamı artmıştır. İlk Osmanlı Sarayı mütavazi olarak Bursa'da bulunup daha sonra Edirne'de mükellef saraylar yapılmıştır. (Halil İnalçık, Büyük Osmanlı Tarihi, AKDT Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Cilt 2, s.519.)

** Kanuni'den sonra ise Mamak Sarayı, Bayırbağçe Kasrı, Alay Köşkü, Bülbül Kasrı, Değirmen Kasrı, Gülhane Kasrı gibi bölümler eklenmiştir. Varlığı bilinmesine rağmen günümüze ulaşamamış olan Çadır Köşkü, Buçuktepe Kasrı, Hıdırlık, Yıldız Kasırları ve Demirtaş Kasrı gibi yapılar da saray kapsamında yer almıştır. (Özkan, ERTUĞRUL, Edirne'nin Kültür Tarihinde Özel Bir Albüm, Troya Yayınları, No :20, İstanbul, 1995, s.39.

⁶ Osman, a.g.e. ,s.27.

⁷ Neriman KÖYLÜOĞLU, I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995, T.Ü.Rektörlüğü Yayınları No:16, T.Ü.Matbaası, I.Basım, Edirne, 1999, s.59.

** Tosyavizade Rifat Osman'ın Edirne Rehnüması adlı eserinde bu kulenin su terazisi sanılmasının yanlış olduğu belirtilmektedir. Ona göre bu kulenin bedenindeki su yolları üst kattaki köşkün havuzuna aittir. (T.Rifat OSMAN, Yay: Ratip KAZANCIGİL, Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu), T.Ü.Rektörlüğü Yayınları No:11, T.Ü.Matbaası, Edirne, 1998, s. 89.)

için olsa gerek bu kuleye 'Adalet Kasrı' denilmektedir. Seng-i İbret (İbret Taşı) Taşı denilen diğer sütunda ise boğdurulan devlet büyüklerinin başları padişahın görmesi için teşhir edilirdi⁹.

Adalet Kasrı'nın; dilekçe kabulü ve ibret için teşhir dışında da işlevleri vardı kuşkusuz. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetim örgütünün öğelerinden biri olan Divan'ın toplantılarının bu kulede yapılıyor olması ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun yasalarını yine bu kulede toplamış olması oldukça önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nu yüzyıllarca yıkılmadan ayakta tutmuş "adalet" kavramını yüzyıllardır yıkılmadan ayakta kalarak vurguluyor oluşu ise kulenin dikkate değer bir başka yanındır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MERKEZİ YÖNETİM ÖRGÜTÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi yönetim örgütünün belli başlı öğeleri ;

- a. Padişah
- b. Yardımcıları
- c. Divan'dır.

a. **Padişah:** Tek ve mutlak kişisel otorite olup devletin başıdır. Tüm kamu güçleri ve egemenlik yetkileri padişahta toplanmıştır. Osmanlı padişahlarının egemenliği Tanrı isteminin ürünü sayılmıştır. Buna göre otoritesi Tanrısal bir kaynağa dayanan padişah yürütme gücünü ilkece elinde bulundurduğu gibi yasama yetkisinin de sahibidir. Din kurallarına uygun olması durumunda padişah sözünün yasal geçerliliği vardır⁹. Zira Osmanlı Devleti etkilendiği İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi, din olarak İslamiyet'i kabul etmiş, bunun tabii sonucu olarak da hukuki yapı olarak İslam Hukukunu esas almıştır¹⁰. Şeriat (İslam Hukuku)ın kamu hukuku, özellikle de kamu yönetimi alanında ayrıntılı hükümler getirmemiş olması Osmanlı Sultanlarına bu alanda çeşitli kural ve yasalar koyma olanağı vermiştir. Özellikle şeri konular dışındaki düzenlemeler padişah fermanlarıyla olmuştur.

Öte yandan; yargı yetkisinin de dolaylı olarak padişahın elinde bulunduğu açıktır. Merkezde Veziriazam ve kazaskerlerin, taşrada derebeylerinin padişahın temsilcileri olarak onun adına yüksek yargı yetkisine sahip olmaları özellikle şeri yargı işlerine bakan kadı ve müftülerin merkezden atanan birer görevli durumunda bulunmaları nedeniyle, yargı organı da padişah istemine bağımlıdır. Kısacası padişah,

⁹ Oral ONUR, Edirne Kadıları, Kasr- 1 Adl, Edirne Valiliği Yayını, İstanbul, 1999, s. 8.

⁹ Muzaffer, SENCER, "Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", Amme İdaresi Dergisi, C.17, S.2. (Haz. 1984'ten ayrı basım), Ankara, 1984, s.23.

¹⁰ Murat, ŞEN, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Yeni Türkiye Yayınları Osmanlı Sayısı, C.6(Teşkilat), Ankara, 1999, s.327.

koşulsuz kuralsız boyun eğilen bir otoritedir¹¹.

b. Yardımcıları:

- Veziriazam (Sadrazam) :Padişahın baş yardımcısıdır. Doğrudan padişah tarafından atanan ve görevden alınan veziriazam, onu temsil eden ve onun adına tüm devlet işlerini yürüten tam yetkili vekili e en yüksek görevlidir. O, bütün memurlar ve halk üzerinde padişahın vekili olarak emir sahibidir.^{12*}

- Şeyhülislam:Padişahın din işlerindeki yardımcısıdır. Padişah tarafından atanan Şeyhülislam, fetvalarıyla devlet işlerinin din ilkelerine uygun olarak yürütülmesinden sorumludur.

Osmanlı yönetim örgütünün belli başlı öteki öğeleri ise; kazasker, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, kaptan - ı deryadır.

c. Divan: Devlet adamlarının her türlü kamu işini gözden geçirmek ve halkın dilek ve yakınmalarını dinleyerek yürütme ve yargı kararları almak üzere toplanmaları demektir¹³. Osmanlı sisteminde en önemli ya da yüksek divan, Padişahın katıldığı Divan-ı Hümayun'dur.

DİVAN-I HÜMAYUN TOPLANTILARI VE ADALET KASRI

Divan-ı Hümayun, padişahın hükümeti demektir.Sultan,sadrazam, öteki vezirler (kubbe vezirleri), kazasker(ler), defterdar, nişancı ve Rumeli Beylerbeyi'nden oluşan bu divan mülki, askeri ve şeri konularda müzakere yapılan ve karar alınan yerdir. Önemli mali sorunlar, toprak meseleleri gibi yöneticilerin tek başlarına karar alamayacakları bütün konular burada görüşülmektedir¹⁴.Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Sultanın başkanlığında toplanan Divan 1475 yılından itibaren veziriazam başkanlığında toplanmaya başlamıştır. Ancak padişah, arzu ettiği takdirde; divanın toplandığı salonun üstünde " kasr-ı adl"denilen kafes penceresinin arkasından divandakilerin haberi olmadan toplantıları takip edebilirdi¹⁵

Divan-ı Hümayun, aynı zamanda en üst temyiz kurumu idi. Kaza mahkemelerinde hükme bağlanmış kararlara itiraz edildiği takdirde konu divanda görüşülürdü. Divan'ın verdiği kararlar kesindi ve derhal icra edilirdi.

¹¹ SENCER, a.g.e., s.24.

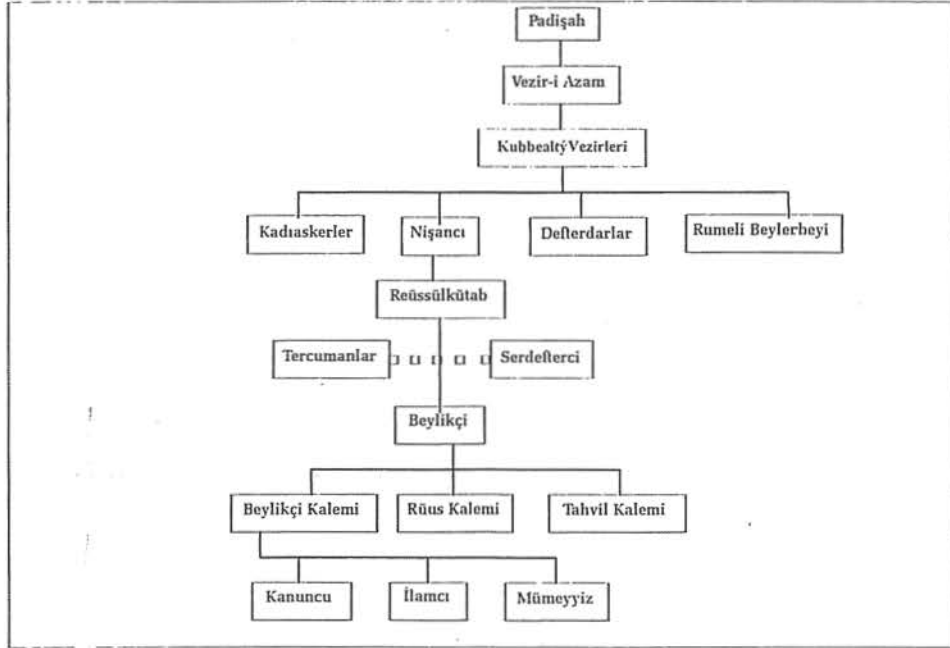
¹² M. Ali ÜNAL, Osmanlı Müesseseleri Tarihi,Genişletilmiş 3. Baskı,Kardelen Kitabevi,Isparta, 1999,s.35.

* Ancak yine de padişah; önce yeniçeri ağası,defterdar ve kazasker gibi kimi önemli görevlileri doğrudan kendisine bağımlı ve sorumlu tutmuştur.Ayrıca Veziriazama, vezir, kazasker, şeyhülislam ve beylerbeyi gibi geliri altı binin üzerindeki tumarları yine padişahın izni olmadan verme yetkisi de tanınmamıştır.Bu nedenle, Osmanlı Kamu Yönetimi, bir tür dağılmış otorite sistemi olarak belirmiş ve bu özelliğiyle sultanın merkezi otoritesini uzun süre koruyabilmesine olanak sağlamıştır.

¹³ SENCER,a.g.e., s.23.

¹⁴ İlber ORTAYLI, Türk İdare Tarihi, TODAİE Yayınları, No: 180, Ankara,1979, s. 148.

¹⁵ÜNAL, a.g.e., s.32.

Tablo:1 DİVAN - I HÜMAYUN'UN ÖRGÜT YAPISI¹⁶

İmparatorluk yönetimi açısından böylesine önemli görevleri bulunan Divan- Hümayun toplantılarının Edirne Sarayı'ndaki Adalet Kasrı'nda yapılıyor olması bu taş yapının varlığını daha anlamlı kılmaktadır. Peki, "Divan Adalet Kasrı'nda nasıl toplanırdı? Bu sorunun yanıtını Oral ONUR'un Edirne Kadıları adlı eserinden okumamız mümkündür:

"Divan toplantısı yaklaşık şöyle olurdu: Sabah namazından sonra vezirler ve yeniçeri zabıtları; oda başları ve sipahi subayları, kadıaskerler Demirkapı'ya doğru yürüyerek yolun iki tarafında saygı duruşuna geçerlerdi. Bu sırada duacı gelip 'Fatıha' okuduktan sonra Demir- kapı büyük bir saygı ile açılırdı. Vezirler ve Kadıaskerler, Yeniçeriler, Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdası kapıdan dışarı çıkıp ellerinde gümüş asa ile Kasrı Adalet'e doğru yürüyüşe geçerlerdi. Edirne Mehterhanesi Kasrı önünde dururken Kuran-ı Kerim okunması gerekirdi.

Sakabaşı ve Şerbetağası Adalet Kasrı önünde durup gelenleri selamlar, iki kadıasker Kasrın girişinde vezirlere doğru yer alır, Veziriazam dışarıda Cebeci Başını selamlayıp içeri girer, ..., Kasrın üst katına doğru çıkmaya başlar, yavaş yavaş toplanan Divan üyeleri de toplanıp Kasra doğru yürüyüşe geçerlerdi..., Divan Defterleri sandıklar içerisinde içeri alınır, her divan günü 'Hatem-i Süleymani' (Süleyman'ın Mührü) ile mühürlenir ve açılır. ... Bu işler bittikten sonra şikayet edenler görülür ve divan çalışmaya

¹⁶ Gönül, BUDAK, SOLAKOĞLU, "Osmanlı Devlet Örgütünün Weberian Açısından İncelenmesi" AİD, C.27. S.3, Eylül 1994.

başlardı. Padişah kafes arkasında divanı takip ederdi. İki tezkireci, Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdası ve Muhzır Ağa vezirlerin önünde durup arz-ı halleri okur. Çavuşbaşı, Defterhane ve Hazine mühürleri açılıp defterler getirilir. ... Başka konular varsa görüşülür. ... Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdası Vezirzamanın önüne gelip Mühr-ü Hümayun'u verir. Önce hazine sonra Defterhane mühürlenip mühür teslim edilir. „*

Divan-ı Hümayun'un toplanması sultana ve yüksek yöneticilere halkla ilişki kurma olanağı vermiş olmaktadır¹⁷. Divan-ı Hümayun'da makamlar şikayetleri bizzat dinlediği gibi, böylelikle divan görüşmelerini Kasrı Adalet'te dinleyen padişah tarafından mahalli idarecilere şikayetleri önlemek üzere adaletnameler gönderilmesi mümkün olmuştur. Adaletname, halkın çeşitli sorunlarını çözmek, bey, paşa, kadı gibi güçlülerin halkı ezmesini, kanunsuz ceza verilmesini, kanun dışı vergi alınmasını önlemek için yayınlanan genel kurallar¹⁸ olup örneğin ; Semendre Eflaklarının şikayetleri ve teftiş üzerine yazılan 922/1516 tarihli Efkure aid adaletname, Anadolu Eyalet kadılarına gönderilen adaletname, bütün Osmanlı memleketlerine gönderilen 947/1540 tarihli adaletname, Bağdat Eyaletlerine gönderilen 943/1537 tarihli adaletname vb; şikayetleri önlemek üzere yazılan adaletnameler bu gibi adaletnamelerdir¹⁹.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HUKUKİ YAPI VE ADALET KASRI

Kuruluş tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte 1299 yılı başlangıcı kabul edilen Osmanlı Devleti, kuruluşuyla birlikte yeni ve orijinal bir hukuk sistemi başlatmış değildir. Bu devleti kuranlar daha önce kurulmuş olan Türk ve İslam devletlerinden bir çok şeyin yanısıra, o zamana değin yürürlükte olan ve büyük oranda birlik arz eden bir hukuki yapıyı da almışlar, İslam Hukukunu benimsemişlerdir. Ancak altı asırlık bir süreç içinde, miras alınan bu hukuki yapıda gerekli değişiklik ve ilaveler yapılmıştır²⁰.

Osmanlı Hukuk Mevzuatı iki kısımdan oluşmaktadır. Şer'i hukuk ve örfi hukuk. Klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukuka Şer'i hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka örfi hukuk adı verilmiştir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde örfi kanunların hazırlanmasında devletin en üst kademelerinde yıllarca tecrübe kazanmış Divan-ı Hümayun'un özellikle örfi hukuktan sorumlu bulunan nişancıların önemli rolleri olmuştur. Divanda yapılan görüşmeler ve

* Divan-ı Hümayun toplantısının yapılması ile ilgili detaylı bilgi Oral ONUR'un Edirne Kadıları adlı eserinin 10 ve 11. sayfalarından okunabilir.

¹⁷ SENCER, a.g.e.,s.22.

¹⁸ Halil, İNALCIK, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul, s.120.

¹⁹ Halil, İNALCIK, Adaletnameler, C.1-2, Ankara, 1965, s.49 vd.

²⁰ ŞEN, a.g.e., s.327.

nişancının faaliyetleri sonucu şekillenen hukuki esaslar, padişahların tasdikleriyle kanun haline gelmekte ve uygulamaya girmektedir. Bunlar şeri hükümlere uygun olarak verilir idi. Padişahların amme hukukuna, idare teşkilatına, ceza işlerine dair çıkardıkları bir çok kanun vardır²¹. Bunlar; umumi kanunnameler, sancak kanunnameleri, ferman, nişan ve berat tarzındaki kanun hükümleri, miri arazi ve Tımar nizamına ait kanun hükümleri, hususi kanunnameler, adaletnameler ve hususi kanun mecmuaları^{22*} şeklinde çeşitlidir ve dolayısıyla biraraya toplanıp standart hale konmaması hak ve yükümlülüklerde eşitsizliklere sebep olmaktadır²³. Aynı konuda çeşitli sınıf, zümre ve bölgelere göre ayrı kural ve uygulamalar göze çarpar, kodifikasyon söz konusu değildir.

"Kanunname" şeklinde bir kodifikasyon ameliyesini ilk başlatan Fatih Sultan Mehmet'tir. Osmanlı Devleti'nde tedvin edilmiş olan kanunnamelerin en önemlileri Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'a ait kanunnamelerdir. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi (Kanunname-i Al-i Osman) özellikle Fatih tarafından konulmuş olan kuralları içermeyip eskiden beri mevcut hükümleri derleyip toparlamaktadır. Bu şekilde tedvin edilmiş kanunname neşreden ilk İslam hükümdarının Fatih Sultan Mehmet olduğu söylenmektedir.

Kanun-i* **Sultan Süleyman devrinde tedvin olunan kanunname ise

²¹ Osmanlı Padişahları Serisi, Zuhuri Danışman Yayınevi, C.2, İstanbul, 1974, s.523.

²² Ahmet AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, OSAV Yayınları, C.1, İstanbul, 1990, s.26.

* Kanunnameler genel veya özel olmak üzere iki türdür. Genel kanunnameler, nişancı tarafından padişahın fermanı üzere hazırlanır., Divan -ı Hümayun'da mütalaa edilir, sadrazam da bizzat müzakere ve tashihiyle katılır, padişaha arz edilir ve tasdik edilince de bütün reayayı bağlar hale gelir. Hususi kanunnamelerin hazırlanışında ise bazı farklılıklar vardır. Bu tarz kanunların çoğunluğunu oluşturan sancak kanunnamelerinin aslı, Kanun-i Osmani denilen genel kanunnamelerdir. İlgili bölgenin tahririni yapan defter eminleri ve vilayet katipleri, tahrir işlemini bitirdikten sonra, mufassal defterin başına o sancaktaki hususi örf ve adet kurallarını, şeri ve örfi vergilerin oran ve miktarlarını da dikkate alarak, Kanun-i Osmani'yi o bölgeye adapte etmişlerdir. Pek çok kanunnamenin başındaki "ber muceb -²³ Kanun -i Osmani" ifadesi de bunun yeni vazedilmediğini, Kanun-i Osmani'nin o yerin sosyal ve iktisadi şartlarına uydurulduğunu belirtmektedir. Bu tür sancak kanunnameleri de mufassal defterin başına kaydedilmiştir. Sadrazamın arzı sonucu padişah tarafından tasdik edilmiş ve nişancı da tuğrayı çekmiştir. Böylelikle defterin muhtevası ve kanunname şeklindeki kanun benzerlerinin Ferman, berat ve yasakname şeklindeki kanun benzerlerini hazırlanışı da aynı şekildedir. Ferman-kanunlar, çok defa yalnız bir zümreyi ilgilendiren bir nevi idari emirler mahiyetindedir. (M. ŞEN, a.g.e, s.335-336).

²³ İlber ORTAYLI, "Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Turhan Kitabevi

* Sultan Süleyman, Osmanlı hükümdarları içinde Kanuni ünvanını taşıyan tek padişahtır. Kanuni denmesi yeni kanunlar icat etmesinden dolayı değil, mevcut kanunları yazdırıp çok sıkı şekilde takip etmesi nedeniyle dir (<http://www.osmanli.gen.tr/padişahlar/10hayati.html>.)

** Kanuni zamanında ayanlık müessesesi doğmuştur. Bu teşkilat orijinaldir ve dünyanın hiç bir yerinde benzerini bulmak mümkün değildir. Çünkü bilindiği gibi, 18. yya kadar devletin meşruiyet temeli halk değil hanedandı. Ancak 18. yyda iktidarın meşruiyeti halka bağlanmaya başlamıştır. Bu nedenle, 16. yy dünyasında "Halkın iktidarı kontrol hakkı söz konusu olamaz". Fakat Kanuni kendi nefsinde toplanan hakları, nasıl yönetime ve yargı gücüne dağıtmışsa, halka da vermiş ve toplumu, iktidara ortak eden ilk hükümdar olmak şerefini de kazanmıştır. Bu maksatla Osmanlı ülkesi mahalli kişilerin birbirlerini tanıyabilecekleri kadar dar bölgelere bölündü. Bu bölgelerde halk biraraya geliyor bir temsilci seçiliyordu. Eski Yunan Agora seçimlerini kısıtlı bir titizlikle seçilen bu kişinin adı "

Fatih'in Kanunnamesi gibi yalnızca idari alana özgü olmayıp; idari, hukuki, mali ve cezai alanları, usul hukuku alanını kapsamakta ve böylece daha geniş bir hukuk sahasını kanunlaştırmaktadır. O devre göre ileri ve oldukça sistemli olan kanunname yeniden düzenlenmiş olmayıp mevcut nizamların derlenip toparlanmasından ve eksikliklerin tamamlanmasından ibarettir²⁴. Görülüyor ki, 'kanunname' şeklinde bir kodifikasyon ameliyesini başlatan Fatih Sultan Mehmet olmuş ise de bu işin zirvesine yükselen Sultan Süleyman olmuştur²⁵. Kanuni Süleyman'ın bu niteliğinin konumuz açısından önemi ise; onun Osmanlı İmparatorluğu'nun yasalarını sadrazam ve şeyhülislam nezaretinde Edirne Sarayı'ndaki Adalet Kasrı'nda toplamış olmasıdır²⁶.

Ne şanslı bir şehirdir ki Edirne; harab olan onca mülk içinden halkın hak ve özgürlüklerinin düzenlendiği kule, Adalet Kulesi çevresindeki onca yıkıma ve felakete rağmen hala ayakta durmaktadır. Bu dayanaklılığın sırrı, halkın haklarını adilce korumakla ilgili çalışmaların yapıldığı kulenin adında gizli olabilir mi? Yüzyıllar boyunca imparatorluk içindeki pek çok farklı dokuyu dağılmadan birarada tuttuğu gibi bu kulenin de duvarlarını dağılmadan ayakta tutan o gizem "adalet" midir? Bu soruyu yanıtlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet anlayışından söz etmekte yarar vardır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ADALET ANLAYIŞI

Osmanlı İmparatorluğu, fetih ve adalet prensiplerine dayanmakta idi. Buna göre; hükümdar adaletli olursa halk emniyet içerisinde serbestçe sosyal ve ekonomik faaliyetlerde bulunabilirdi. Adaletsiz bir devletin var olamayacağı ve devamının mümkün olmadığı görüşü Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren tebasının vicdanına iyice yerleşmiştir. Halk için güçlü devlet adalet dağıtan devletti; büyük padişah ise adil olan padişahı.²⁷ Kutadgu Bilig'den başlayarak hükümdara devlet idaresinin inceliklerini öğretmek amacıyla yazılmış bütün siyasetname türü eserlerde de yine bu tema işlenmiştir²⁸. Nitekim, bu eserlerden biri olan Ahlak-ı Ala'i adlı eserinde Kınalızade Ali Efendi geniş şekilde ahlak, felsefe ve aynı zamanda siyaset konularına değinmiştir.* Eserin konumuzla ilgili en

ayan'dır. Ayanın kelime manası, "göz" demektir. Bu göz, hem kendisini seçen halkın gözüdür; hem de padişahın gözü... Padişah bu gözler aracılığıyla kendisine vekalet eden kişilerin icraatını murakebe etmiş olacaktır. (İsmet BOZDAĞ, Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.)

²⁴ ŞEN, a.g.e, s.332.

²⁵ M. Tayyip GÖKBİLGİN, İslam Ansiklopedisi, s.10.

²⁶ ONUR, a.g.e, s.8.

²⁷ Yaşar Şahin ANIL, Osmanlıda Kadılık, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1993, s.11.

²⁸ ÜNAL, a.g.e, s.111.

* Osmanlı düzeninin hiyerarşik yapısını ve dayandığı adalet anlayışını şematik bir şekilde en iyi anlatan ve bu yüzden de en çok başvurulan yazar Kınalızade olmuştur. Kınalızade daha ziyade Tusi ve Davvani'ye dayanarak ve Katip Çelebi'ye göre "onları bir yıl içinde güzel ilavelerle tamamlayarak

önemli yönü kitabın sonundaki Adalet Çemberi (Daire-i Adliye)dir. Osmanlı sınıfının ahlaki, siyasi ve sosyal değerlerini toparlayan ve kapsayan formülasyonla 'Adalet Çemberi' olarak beyan edilen bu anlayış kullanımı bakımından Rousseau tarafından ortaya konan ve Avrupalı siyaset filozoflarının kullandıkları 'tabiat haline' benzemektedir. Adalet çemberi, toplumun çeşitli sınıfları arasındaki çevrimsel ilişkileri ve iyi işleyen bir devletteki fonksiyonları göstermek için düzenlenmiştir.

Buna göre;

- 1- Mülk zabt eylemez illa leşker
- 2- Leşkeri cem'i demez illa mal
- 3- Malı cem'eyleyen raiyyettir
- 4- Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl
- 5- Adldır mucib-i salah-ı cihan
- 6- Cihan bir bağdır divarı devlet
- 7- Devletin nazımı şeriattır
- 8- Şeriata olamaz hiç haris illa mülk

Açıklaması:

- 1- Asker olmadan saltanat olmaz
- 2- Refah olmadan asker olmaz
- 3- Halk refahı üretir
- 4- Sultan adaleti tesis ederek halkı korur
(Sultanın adaleti olmadan halk olmaz)
- 5- Dünyada adalet olmadan düzen olmaz
- 6- Dünya bir bahçe, duvarları devlettir
- 7- Devletin desteği şeriattir
- 8- Saltanat olmazsa şariat dayanak bulamaz .

Bu hükümler çoğu zaman bir dairenin çevresine, sekiz yargının da doğrudan baştaki birinciye nasıl bağlı olduğunu gösterecek şekilde yazılırdı. Bu siyasi istidlalın temeli devletin askeri ve reaya sınıfları arasındaki asli bölünme üzerinde durduğu önermesiydi. Askeri sınıfa dayanak sağlayan vergiyi reaya verirdi; reyanın saadeti, adalet üzerine kuruluydu ve sultanın fonksiyonu adaletin hüküm sürdüğünü görmektir. Osmanlı hukuku İslam şeriati temeli üzerineydi ve idari düzenlemeler padişah fermanlarında vücut bulurdu²⁹.

SONUÇ

1361 ile 1453 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olan müze şehir Edirne'nin sinesindeki Edirne Sarayı içinde yer alan Adalet Kasrı felaketlere dayanabilmiş birkaç yapıdan biridir. 1752 ve 1753

ve mükemmelleştirerek, hiç kuşkusuz bütün diğerlerinden daha iyi bir kitap haline getirmiştir.(Taner TİMUR,Osmanlı Kimliği,İmge Kitabevi,4.Baskı,Ankara,2000,s.99.

²⁹ Norman İtzkowitz, Çev:İsmet ÖZEL,Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek Şule Yayınları,2.baskı,İstanbul:1997,s.132.

yıllarındaki depremler, yangınlar, su baskınları, ilgisizlik ve 1826'da Rusların Edirne'yi işgal etmeleri ve 1875'teki ikinci işgallerinin üzerine, Osmanlı - Rus Harbi (1877-1878)'nin kötü sonuçları ve Vali Cemil ile Müşir Ahmed Eyüp Paşa'nın aralarındaki görüş ayrılığı yüzünden Cihannüma Kasrı'nın giriş katındaki cephanenin ateşe verilmesi üzerine sultanların, Fatih'ten bu yana, yatağını değiştirip mermer döşeli kanallar içinde akıttıkları Tunca'nın kıyısında köşkler, kasırlar, divanhaneler, avlular etrafında neredeyse Topkapı Sarayı büyüklüğünde bir yapı düzenini gerçekleştirdikleri Edirne Sarayı yanarak 3 günde harap hale gelmiştir.

Geçirdiği onarımlar sonucu yüzyıllara direnebilmiş olan Adalet Kasrı; Divan-ı Hümayun'un burada toplanıyor olmasından ve adaletle ilgili kararların burada alınıyor olmasından dolayı Osmanlı kamu yönetiminde önemli bir yere sahiptir. Yüzyıllar öncesinden günümüze kalan bu kasrı yüzyıllar sonrasına miras bırakabilmek hepimize düşen bir insanlık görevidir kuşkusuz. Ancak yalnız bu kasrın değil, diğer eserlerin yaşadıkları asırlar için neyi ifade ettiklerini araştırılıp belgelenmesi de önemlidir. Bu yönüyle bu bildiri bir başlangıç ve çağrıdır.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri**, OSAV Yayınları, C.1., İstanbul, 1990.

ANIL, Yaşar, Şahin, **Osmanlı'da Kadılık**, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1993.

BOZDAĞ, İsmet, **Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

ERTUĞRUL, Özkan, **Edirne'nin Kültür Tarihinde Özel Bir Albüm**, Troya Yayınları, No:20, İstanbul, 1995.

GÖKBİLGİN, M.Tayyip, **İslam Ansiklopedisi I.**

GÜLSÜN, Hakan, vd., "Osmanlı Sarayı Mimarlığı'nda Devlet Kavramını Vurgulayan Mimarlık Öğeleri", **I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995**, T.Ü.Yayınları No:11, Edirne, 1999.

İNALCIK, Halil, **Adaletnameler**, C.1-2, Ankara, 1965.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul.

İTZKOWITZ, Norman, Çev: İsmet Özel, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, Şule Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1997.

KAZANCIGİL, Ratip, **Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı**, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No:18, Edirne, 1994.

KAZANCIGİL, Ratip, GÖKÇE, Nilüfer, "Edirne Sarayı ve Hekim Beşir Çelebi", **I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995**, T.Ü.Yayınları No:11, Edirne, 1999.

KÖYLÜOĞLU, Neriman, **I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995**, T.Ü.Yayınları No:11, Edirne, 1999.

KUBAN, Doğan, "İstanbul'un Batıya Dönen Yüzü: Edirne", **I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995**, T.Ü.Yayınları No:11, Edirne, 1999.

ONUR, Oral, **Edirne Kadıları, Kasrı-ı Adl**, Edirne Valiliği Yayını, İstanbul, 1999.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Turhan Kitabevi, ORTAYLI, İlber, **Türk İdare Tarihi**, TODAİE Yayınları, No:180, Ankara, 1979

OSMAN, Rifat, Yay:Süheyl Ünver, **Edirne Sarayı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa.30, 2.Baskı, Ankara, 1989.

OSMAN, Rifat, Yay:Ratip Kazancıgil, **Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)**, T.Ü.Rektörlüğü Yayınları, No:11, Edirne, 1998.

- ÖZTÜRK**, Said, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", **.I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Kasım 1995**, T.Ü.Yayımları No:11, Edirne, 1999.
- SENCER**, Muzaffer, "Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, C.17,S.2, (Haziran 1984'ten ayrı basım), Ankara, 1984.
- SOLAKOĞL** çıdan İncelenmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, C.27, S.3Eylül, 1994.
- ŞEN**, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Yeni Türkiye Yayınları Osmanlı Sayısı**, C.6 (Teşkilat), Ankara, 1999.
- TİMUR**, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, 4.Baskı, Ankara, 2000.
- UZUNÇARŞILI**, İ.Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII.Dizi, Sa.17, 3.Baskı,Ankara, 1988.
- ÜNAL**, M.Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Genişletilmiş 3.Baskı, Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999.
- Osmanlı Padişahları Serisi**, Zuhuri Danışman Yayınevi, C.2, İstanbul, 1974.
- [http:// www.osmanli.gen.tr/padişahlar/10hayati.html](http://www.osmanli.gen.tr/padişahlar/10hayati.html).

ADALET ÇEMBERİ

